

MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ, *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*,

České Budějovice 2011, Bohumír Němec – Veduta,

nakladatelství a vydavatelství, 282 s., ISBN 978-8086829-79-1

Při recenzování monografie *Iluze spásy* jsem si takřka kontinuálně kladla otázku, zda se autorkám Marii Bahenské, Libuši Heczkové a Daně Musilové podařilo naplnit hlavní badatelský cíl, který deklarují v úvodu knihy. Můžeme skutečně považovat výsledek jejich úsilí za „konstrukci obrazu českého feministického myšlení ve vymezeném čase a prostoru“? Již samotný podtitul po mém soudu emotivně až poeticky zabarveného názvu *Iluze spásy*, pro odbornou literaturu spíše netypického, avšak pro tzv. dějiny žen nikoli výjimečného,¹ signalizuje, že práce přináší pohled na české feministické myšlení 19. a 20. století. Samy autorky však toto časové vymezení hned v úvodní partii textu zpřesňují (s. 15): „Časový rámec práce je vymezen zhruba polovinou 19. století a počátkem 50. let 20. století. První mezník odkazuje na dobu, kdy se objevily zásadní texty feministického myšlení, druhý souvisí s nástupem a etablováním komunistického režimu, který na dlouhou dobu umlčel jakoukoli diskusi a emancipaci.“ Jistou ostražitost ve mně vzbuzovala i struktura knihy, až nápadně odpovídající šíři autorského kolektivu: tři kapitoly – tři autorky. Bez znalosti textu by bylo možné celkem snadno pojmout podezření, že za každou z těchto částí stojí jedna z autorek, a tudíž půjde o spojení tří tematicky souvisejících, do značné míry však samostatných, celků. Výsledný dojem, ať už po stránce formální nebo obsahové, je ale nad očekávání kompaktní.

Jisté sympatie vyvolává rovněž počáteční záměr ukázat souvislosti českého ženského hnutí s evropským kontextem, který autorky považují za naplněný (s. 5): „Na rozdíl od dosavadních názorů o jisté výjimečnosti českého ženského hnutí v evropském kontextu tato práce dospívá k názoru, že jeho intelektuální zázemí do značné míry navazovalo na evropské myšlení a bylo s ním spjata mnohem více, než se doposud předpokládalo.“

1 Srov. MILENA LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2008; TÁŽ, *K břichu i modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999; PAVLA HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1998.

S tímto tvrzením ostatně koresponduje hned první kapitola České feministické myšlení v evropském kontextu, ve srovnání se zbývajícími dvěma kapitolami poněkud roztržštěná. Čtenáře seznamuje s teoretickými koncepcemi, od nichž se odvíjelo české ženské hnutí, přesněji řečeno, z něhož vycházely individuální projevy českého genderového myšlení především v 19. století. Autorky hledají jeho kořeny v teoriích francouzských osvícenců, anglické filozofii, zejména Hobbově a Lockově, stejně tak jako ve fenomenologii Hegelově; rekapitulují tyto koncepce a reflektují jejich ohlas v našem prostoru. Za zcela zásadní pak považují společenské a kulturní proměny soudobé Evropy, jež byly zářimovány Francouzskou revolucí a revolucí roku 1848. V jejich interpretaci české feministické myšlení a hnutí rovněž vyrůstá z mnohovrstevnatého kulturního a intelektuálního klimatu, jímž byla zasažena západní Evropa od konce 18. století a jehož vlivy pronikaly do českého prostředí. Zapadá do kontextu evropských emancipačních procesů, zároveň mu však nelze bezpečně porozumět (s. 50) „bez studia fundamentálních časových a regionálních diferencí. [...] Je nutné vnímat ženské hnutí v jednotlivých evropských zemích, v našem případě až do roku 1918 také v korunních zemích monarchie, jako proces ve své podstatě jednotný, lišící se sice v detailech, ale shodující se v podstatném (například základní periodizace, požadavky). Budeme-li v rámci Rakousko-Uherska analyzovat izolovaně a pouze na základě jazykového kritéria např. ženské hnutí české, německé nebo slovenské, nedobereme se stejného obrazu jako při zohlednění širšího kontextu a respektování skutečnosti, že představitelky národního hnutí byly o svých aktivitách informovány, ale ne vždy měly příležitost se navzájem inspirovat nebo přímo spolupracovat.“

Počátky ženského hnutí v našem prostoru spojují autorky s dvěma podobami ženy. První z nich je Magdalena Dobromila Rettigová, již v podstatě odpovídá babička Boženy Němcové, ztělesnění biedermeierovské idyly, druhá pak paradoxně její autorka sama, Božena Němcová, jejíž vystupňovanou artikulací je literární podoba Viktorky, babiččina alterega. V Němcové se naplno projevuje žena jako bytost sexuální a erotická (těmto podobám ženství se autorky věnují v samostatných partiích první kapitoly). Pro následující 60.–80. léta 19. století se jim jako rozhodující jeví názory Johna Stuarta Milla, resp. Harriety Millové, které si do našeho prostředí našly cestu velmi brzy a z nichž odvozovala svoji koncepci ženské svobody mimo jiné Eliška Krásnohorská. Ta je čtenářům postupně, rovněž v dalších částech knihy, nejednou představována jako typická postava pro pokračující fázi českého emancipačního hnutí, a to včetně silného respektu k tradiční roli, kterou žena sehrává v rodině a v domácím prostředí.

Přelom 19. a 20. století autorky spojují s vlivem skandinávského feminizmu, který do českého prostředí pronikal již od 70. let 19. století především prostřed-

nictvím prohlubující se znalosti Ibsenova díla (s. 105–106): „Působení Ibsenových her bylo i na přelomu století tak silné, že se z uměleckých obrazů, které v mnohém slouží Ibsenovi jako prostředek ke kritice měšťanské společnosti, stávají modelové vzorce chování, a herečky, které ženské postavy hrají, přímo ‚výchovné‘ představují nové ženství. Ibsenovi hrdinové vypuštění z přístěnku jeho her si žili poměrně nezávislé životy. Nebyvalý dopad mělo ztotožnění simulované divadelní reprezentace s veřejným a soukromým životem herečky Hany Kvapilové. K popularitě Ibsenových hrdinek, tak jak je představovala Kvapilová, také přispělo to, že se v jejím podání Ibsenův individualistický realismus propojil s jinými zdroji modernismu přelomu století, které podtrhovaly smyslnost a erotickou ‚přirozenost‘ ženy v nové duchovní syntéze.“ V této souvislosti se dále zamýšlejí nad tím, jakou roli hrály v rozvoji českého emancipačního hnutí literatura a divadlo, z českého prostředí akcentují činnost „nejprovokativnější osobnosti českého feminismu Boženu Víkovou-Kunětickou“, jejíž tvorba iniciovala diskuse o dvojí morálce a burcovala veřejné mínění, z literatury cizí zejména osobnost G. B. Shawa a jeho *Kvintesenci ibsenismu*, která však nebyla přeložena do češtiny.

Výše uvedená roztržičnost první kapitoly se po mém soudu odvíjí od autorského záměru vyjádřit se ke všem nabízejícím se problémům i k odlišným úhlům pohledu, jejichž optikou bylo na ženu zejména v 19. století pohlíženo, možnosti sebezpečí ženy a jejich rolí nevyjímaje. Tento pluralitní přístup je navíc poznamenán neustálou potřebou konfrontovat české prostředí a evropské myšlenkové a kulturní kontexty a propojovat teoretická východiska se společenskou praxí.

Ve druhé kapitole Od vzdělání k profesi se autorky pokoušejí postihnout cestu žen za vzděláním, na jejímž konci se ženám otevírala možnost etablovat se v profesích doposud vyhrazených mužům. Charakterizují, jakými proměnami prošlo chápání samotných pojmů vzdělání a vzdělávání žen, to počínaje představou, že vzdělaná žena je především řádnou hospodyní, manželkou a matkou, přes rozšíření tohoto ideálu o představu vlastenecké vychovatelky budoucích generací až po studium na středním stupni škol, z nichž pouze některé si kladly za cíl připravit své studentky pro studium na univerzitě. Proces vzdělávání žen chápou a konečně i vysvětlují jako nedílnou součást proměn, k nimž dochází v důsledku formování moderní společnosti. Jeho postupné prosazování nahlížejí z hlediska soudobého kulturního a myšlenkového kontextu, v němž se rovněž odrážejí změny v pojmání role ženy ve společnosti a sebezpečí ženy obecně. Značný prostor věnují otázkám mateřství a celibátu. Detailně sledují zakládání, organizaci a skutečné fungování jednotlivých vzdělávacích spolků a institucí, které se primárně zaměřovaly na vzdělávání žen. Za zlomový okamžik považují 90. léta 19. století, na jejichž počátku bylo založeno první dívčí gymnázium Minerva, od

něhož se dále odvíjely aktivity s cílem otevřít dívkám a ženám možnost vyššího odborného vzdělání, zejména pro profesi učitelky a lékařky s univerzitním diplomem. Tento zpočátku sice opatrně artikulovaný požadavek byl odvozován od přirozené ženské role mateřské – žena má vrozené dispozice k tomu, aby vychovávala své děti a pečovala o ně, starala se o nemocné a tišila jejich utrpení.

Značná pozornost je v knize věnována sporům o charakter Minervy, jež byla podle autorek „milovaným dítětem Elišky Krásnohorské“; ráz, který mu vtiskla, byl přes veškeré ambice směřované k budoucímu uplatnění absolventek vnímán jako konzervativní a nemohl uniknout kritice pokrokových tendencí soudobého myšlení. Názorové střety vyrůstaly v kulisách ženského hnutí, které procházelo velmi výraznou diferenciací: „ke slovu se dostávaly socialistky, přívrženkyňe realismu a Masaryka, feministky typu Terézy Novákové, radikalizující se učitelky a feministicky se aktivizovaly i umělkyně“ (s. 142), a plnily stránky nejen ženských časopisů.

Čtenář je však postupně seznamován i s dalšími liniemi dívčího a ženského vzdělávání, které probíhalo na úrovni odborných škol. Ty se díky spolkům utvářely již od 70. let 19. století, například obchodnicko-průmyslová škola Ženského výrobního spolku českého, založená Karolinou Světlou, nebo Pokračovací škola pro dívky založená a podporovaná Marií Riegerovou-Palackou, která se postupně různými proměnami vyvinula v Městskou dívčí průmyslovou školu. Tyto školy poskytovaly dívkám méně časově náročnou přípravu na odborné profese, jakými byly švadlena, účetní, prodavačka, zprostředkovávaly odborné kurzy ošetrovatelství a výuky cizích jazyků a byly zacíleny rovněž na dívky ze sociálně slabších rodin, které se z jakýchkoli důvodů nemohly vdát a jimž odborné vzdělání naopak umožnilo otevřít si samostatnou živnost. Postupnou institucionalizaci vzdělávání dívek a žen a jejich cestu za vzděláním tak autorky představují jako složitý proces, který si nacházel cestu do všech sociálních úrovní a nabízel potenciálním studentkám a absolventkám stále širší možnosti uplatnění, mimo jiné i jako řešení tíživé sociální a osobní situace, což ilustrují na konkrétních příbězích a životních osudech. Konečným cílem tohoto procesu bylo zpřístupnění univerzitního vzdělání ženám, tj. meta velmi těžko dosažitelná. Jak autorky uvádějí, první absolventky ukončily studium na gymnáziu Minerva v roce 1895. Vstup na pražskou univerzitu (českou i německou) jim byl umožněn nejprve pouze jako hospitantkám. Vstřícnější vůči nim byla filozofická fakulta; konzervativní česká lékařská fakulta je do řad posluchačů nepřijala, německá lékařská fakulta se jim sice otevřela, ale v důsledku nacionalistických střetů v souvislosti s Badenih jazykovými nařízeními musely české studentky z německé univerzity odejít. Ačkoli do roku 1918 nakonec na české univerzitě odpromovalo více než sto posluchaček (filozofek – včetně absolventek přírodních věd a matematiky

– a lékařek), získání univerzitního diplomu jim automaticky nepřinášelo možnost adekvátního profesního uplatnění.

I když první promoce českých studentek se setkávaly se značným zájmem části Pražanů a byly vnímány rovněž jako národní úspěch a výrazná společenská záležitost, dlouho přetrvávalo vnímání univerzitního studia žen jako čehosi nepatřičného (s. 165): „Vzdělání vhodné pro dívku bylo stále limitováno pomyslným skleněným stropem, který představovaly domácnost a rodina. Pokud měla dívka zájem o studium, předpokládalo se, že se spokojí se školou odborně zaměřenou, jakékoli další, vyšší ambice byly pokládány za výstřední. Vlastní zaměstnání bylo středními vrstvami dlouho považováno jen za východisko z nouze, neslučovalo se s manželskými a mateřskými povinnostmi.“ První lékařky a filozofky se tak setkávaly se značnými obtížemi při hledání odpovídajícího zaměstnání. V éře první republiky se v obdobné situaci ocitaly absolventky právnické fakulty (s. 174–175): „Ženy v intelektuálních profesích představovaly pro muže stejně nevíтанou konkurenci jako o půl století dříve jejich předchůdkyně v manuálních profesích. Do konce roku 1925 se žádné právničky nepodařilo získat stálé místo v právnickém povolání.“

Bahenská, Heczková a Musilová řeší na stránkách své knihy nejednou otázku, jak ženy samy sebe pojímaly a jak se na své postavení a společenskou roli dívaly. Uvádějí individuální případy určité rozpolcenosti, kdy ani ženy intelektuálky neměly svoji identitu dostatečně vyjasněnou a vystupovaly nejednou jako manželky úspěšných mužů. Autorky nás průběžně konfrontují s odlišným vnímáním žen uplatňujících se v dělnických profesích, u nichž jediných bylo v podstatě bez výhrad přijímáno, že v sobě spojují profesi s rodinným životem. Uvádějí sice, že tento zaběhnutý model zrelativizovala první světová válka, která donutila řadu žen nahradit muže na mnoha místech, počínaje starostí o obživu rodiny přes práci v továrnách i na poli a konče prací ve službách, nicméně po jejím skončení vyvinula společnost na ženy tlak, aby své pozice uvolnily mužům a nadále se orientovaly jen na práci v domácnosti a péči o děti. Navzdory tomu ale válka navždy změnila celkové pojetí ženy (s. 171): „definitivně zborčila obraz ženy jako slabé nemohoucí bytosti bez vlastního názoru a ve všech ohledech závislé na muži. Zanikl dosud převažující ženský ideál založený na vzorném plnění mateřských, hospodyňských a společenských (ve smyslu národním) povinností. Nahradil ho obraz ženy založené na příslušnosti ke společenské třídě nebo vrstvě. Ve středostavovských rodinách stále převládala výchova dívek k manželství a mateřství. Na rozdíl od generace jejich matek a babiček však dostávaly lepší vzdělání, nežádka na úrovni maturity či dokonce vysoké školy, které jim umožňovalo svobodnější rozhodování o budoucnosti. Obraz středostavovské ženy měl několik variant od liberální, připouštějící (jistou nezávislost) v rozhodování o vlastním osudu, až po katolickou, setrvávající u tradičního ženského ideálu.“

Ochotu přijímat ženy nejen do profesí tradičně náležejících mužům, ale i do ostatních zaměstnání, dávají autorky do souvislosti zejména s hospodářským a částečně i politickým vývojem první republiky. Dospívají k závěru, že zejména v době hospodářské krize se profesní postavení žen výrazně zhoršovalo a bylo konfrontováno s přesvědčením, že by svá pracovní místa měly uvolnit ve prospěch mužů. V podstatě obdobné názory ve společnosti se pak šířily po Mnichovu, kdy se vnitrozemí potýkalo s přílivem uprchlíků z odstoupeného pohraničí, kteří s domovem přišli zároveň i o zdroj obživy. Představa, že by ženy, zejména vdané, měly uvolnit své pozice mužům, byla deklarována vládním nařízením z 21. prosince 1938. Okrajově se pak autorky zabývají situací za protektorátu a v následujícím údobí let 1945–1948. Ačkoli v úvodu ke své práci vysvětlují, proč jejich badatelský zájem nepřesahuje počátek 50. let 20. století, domnívám se, že výraznější exkurs do této doby by byl alespoň na některých místech, tím spíše, že text není důsledně poplatný jedné chronologické linii, pouze ku prospěchu. Připustíme-li jejich argument, že na dlouhou dobu byly umlčeny jakékoli diskuse o feminismu a emancipaci (s. 15), stálo by pravděpodobně zato odpovědět si na otázku, zda a jakým způsobem tyto započaté procesy pokračovaly.² *Iluze spásy* se totiž nezabývá pouze teoretickými koncepcemi a jejich přijímáním a rozvíjením v českém prostředí, ale podstatná část knihy je věnována právě tomu, jak se ženy ve společnosti projevovaly a prosazovaly a jak na ně společnost reagovala.

Ve třetí kapitole Žena – bytost veřejná se autorky zabývají postupným zapojováním žen do veřejného života, jež mělo být završeno jejich aktivní účastí na životě politickém. Vracejí se do poloviny 19. století, kdy na konci 40. let začaly vznikat první ženské spolky, a analyzují jejich charitativní a osvětovou činnost. Jako reprezentativní osobnost všech těchto snah představují Marii Riegerovou-Palackou, která se navíc uměla postavit jisté vícekollejnosti a neuspořádanosti a dokázala zejména dobročinným aktivitám vtisknout přesná a pevně daná pravidla. Její autoritu spojují s počátky organizované sociální péče a vidí v ní inovátorku, která jako první přišla s požadavkem naučit sociálně slabé vrstvy, aby se o sebe postaraly vlastními silami. Za tímto účelem organizovala vzdělá-

2 Autorky v této souvislosti odkazují například na práce DENISY NEČASOVÉ, *Buduj vlast – posilíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*, Brno 2011; TÁŽ, *Ideologické obrazy mateřství v české poúnorové společnosti*, in: *Od početí ke školní brašně*, Pardubice 2008, s. 35–74; TÁŽ, *Nabrad' me muže na jejich pracovních místech. Gender a nábor žen do zaměstnání v poúnorovém Československu*, *Časopis Matice moravské* 128/2009, s. 367–379; TÁŽ, *Společenské postavení žen v poválečném Československu se zaměřením na jejich veřejné organizační činnosti z pohledu gender*, in: *České, slovenské a československé dějiny 20. století II*, Hradec Králové 2007, s. 154–159.

vání dívek, které se mohly uplatnit především jako manuální pracovní síly. Svoji bohatou činnost spojila se Spolkem svaté Ludmily, jehož původní zaměření, orientované na „podporu chudých vdov a vyučování chudých děvčat šití a pletení“, výrazně posunula přeměnou v moderní organizaci, jejímž cílem bylo otevřít chudým dívkám cestu k získání práce a výdělku. Ačkoli nám je Marie Riegerová-Palacká představována jako žena vyznačující se neobyčejnou aktivitou a schopností progresivního myšlení, zároveň autorky zdůrazňují, že „chápala úlohu ženy jako pomocnou, podpůrnou a doplňující úsilí mužů, směřující výhradně do výchovatelské a sociální oblasti (...) tato tendence se v ženském hnutí odráží v průběhu celé druhé poloviny 19. století“ (s. 183–184). Upozorňují, že jakkoli byla filantropie v 60. letech ve veřejném prostoru očekávanou, uznávanou a oceňovanou aktivitou žen, stále byla přijímána jako činnost vyplývající z tradičních ženských rolí a z jejich vrozených předpokladů. V souvislosti s četnými filantropickými aktivitami autorky dále připomínají Americký klub dam, především prvních dvacet let jeho existence. Zabývají se jeho vznikem i postupnou profilací, jeho angažovaností v charitativní práci i jejím pozdějším pozvolným ochabováním, což mimo jiné vnímají jako uvolňování prostoru pro utváření ženy jako bytosti politické.

Potřebu uplatňovat se v soudobé politice autorky vnímají vedle spolkových a dobročinných aktivit jako zcela logickou oblast, o kterou postupně a se značnou opatrností a zpočátku i nedůvěrou veřejně činné ženy projevovaly zájem. V souvislosti s tím upozorňují na genderové normy a stereotypy i na jasně vymezené hranice, jimiž byly takové případné aktivity žen v podstatě znemožňovány, ať už oficiálními nařízeními nebo dobovými zvyklostmi (s. 192): „Svět politiky je v 19. století světem mužů. Už byl zmíněn striktní zákaz, který ženám neumožňoval podíl na činnosti politických stran. Ovšem ani neoficiální názory nebyly ženám v tomto ohledu příznivé. Jakkoli se čeští vlastenci nezříkali spolupráce se ženami v oblasti osvěty, kultury nebo výchovného působení, jejich faktické působení v politice nepovažovali za vhodné.“ Nejen paragraf 30 spolkového zákona z roku 1867, zakazující ženám vstupovat do politických spolků, a dobové přesvědčení, hojně podporované muži, že žena nemá „ani předpoklady, ani schopnosti pro pochopení složitých politických pojmů, klíček a jednání“, ale i samotné nastavení žen uvádějí autorky jako jeden ze tří hlavních důvodů, který ženám dlouho bránil ve vstupu do politiky (s. 193): „Až příliš ochotně přijaly daný stav věci a samy uznávaly, že jim pro politiku, tak jak byla tradičně chápána, chybí dostatečný vzdělání a rozhled. Svůj prostor ve veřejném dění, o které prokazatelně některé z nich zájem měly, si přesto dokázaly najít. Právě sociální práci, výchovné působení a podporu národních akcí můžeme chápat jako vyjádření politických postojů ve formě, která ženám přísluší.“ K podstatné změně

v tomto nastavení dochází podle autorek v důsledku rozvoje politického života na přelomu 19. a 20. století, provázeného vznikem nových občanských stran, což nemohlo uniknout pozornosti mladé generace feministek a aktivistek. Jako jejich reprezentativní osobnost je čtenářům představena Františka Plamínková, která vnesla do ženského hnutí požadavek přiznání ženských práv ve sféře ekonomické, právní i politické. O prosazení takových požadavků se záhy začal zasazovat celý okruh žen, „pro něž se politika stala výzvou a pro některé z nich později dokonce profesí“.

Následně se autorky detailně zabývají cestou k prosazení volebního práva žen, o něž usilovala v prvním desetiletí 20. století řada ženských organizací. Analyzují postupně se měnící a konečně proměněné nazírání společnosti na angažovanost žen v politice (s. 201): „přestala být v prvním desetiletí výjimečnou, ale spíše byla vítána politickými stranami jako další součást politické propagandy. Přes snahy sjednotit ženy v českých zemích politicky se brzy rozešly podle svých politických přesvědčení do různých politických stran a úzce spolupracovaly s muži.“ Uvádějí souvislosti českého ženského hnutí s mezinárodními ženskými aktivitami, zejména provázanost s německým ženským hnutím a myšlenkovou závislost na něm, avšak upozorňují, že ačkoli zde jisté kontakty probíhaly a vazby existovaly, ani české ženské hnutí se na přelomu 19. a 20. století nevyhnulo nacionalismu. Připomínají, že české ženské hnutí bylo v dobovém mezinárodním kontextu vnímáno jako součást ženských aktivit habsburské monarchie.

Při sledování postupného prosazování žen ve veřejném prostoru autorky rovněž hledají odpověď na otázku, jak tento proces postupující politické emancipace poznamenaly první světová válka a následný vznik samostatného československého státu (s. 203): „Na jedné straně prohloubila nacionalismus a na druhé straně sjednotila ženské hnutí. Na konci války se ženy v politických stranách podílely na společném Manifestu pro samostatný stát Československý. Vznik Československa a zvláště přijetí ústavy zaručující rovnost pohlaví vyvolaly zejména v liberálních feministkách nadšení a současně naději na rychlé dovršení emancipačního procesu. Zazněly dokonce hlasy, že organizace bojující za práva žen v občanském a profesním životě jsou ve světle ustanovení ústavy o rovnosti pohlaví vlastně zbytečné.“

Závěrečná část třetí kapitoly je věnována analýze ženského emancipačního hnutí v éře první republiky. Autorky se výrazněji dotýkají jeho politické diferenciaci a jejích důsledků. Charakterizují a srovnávají jeho jednotlivé proudy, upozorňují na shody a rozdíly. Zvláštní pozornost věnují té linii feministického hnutí, která sympatizovala s komunistickou levicí a jehož ženské organizace byly nakonec „reorganizovány v duchu požadavků Kominterny“. Jako specifický vnímají katolický proud československého ženského hnutí, prosazující se zejména

v oblasti sociální, charitativní a vzdělávací, vůči němuž se negativně vymezovaly feministky liberálního, socialistického i komunistického smýšlení; zejména ženský liberální tisk uveřejňoval diskuse „o nebezpečném působení klerikalismu na masy (neuvědomělých) žen, například na jejich volební chování“.

Zásadní význam přisuzují autorky vzniku *Ženské národní rady*, která v první polovině 20. let završila vytváření nové organizační struktury ženského hnutí. Uzavřely se tak sny o rovnoprávnosti pohlaví, které byly vystřídány hledáním odpovědi na konkrétní otázku, jak „v podmínkách československé demokracie prosazovat ženská práva“. V jejich interpretaci je československé feministické hnutí spojeno s dalším výrazným fenoménem: potřebou vstřebávat a rozvíjet prvky demokracie. Dle mínění autorek se zde jednoznačně prosazoval rovněž vliv teoretických koncepcí T. G. Masaryka, zastávce ženských práv, jehož myšlenky rezonovaly v domácím ženském hnutí již na přelomu století. Jejich vliv v éře první republiky mimo jiné i v souvislosti s Masarykovým prezidentským úřadem zesílil, a to zejména v prostředí liberálně orientovaných ženských organizací, což však nebylo právě ku prospěchu věci (s. 214): „Zejména feministky sdružené kolem Ženské národní rady až nekriticky přejímaly jím vytčené koleje řešení tzv. ženské otázky a vzdávaly se tak možností formulovat koncept reflektující dynamický vývoj československé společnosti a ženské emancipace během první světové války.“ Masarykovy teorie dotýkající se prosazování ženských práv jsou zde prezentovány jako zastarávající, bez množnosti posloužit jako plnohodnotné teoretické východisko pro řešení nových problémů, jež v ovzduší první republiky postupně krystalizovaly, například potřeba zkoordinovat profesní a rodinné zatížení ženy, sociální důsledky rozvodů a rozluk, důsledky hospodářské krize, rostoucí nezaměstnanost žen.

Zvláštní pozornost autorky věnují názorům Emanuela Rádl, které otevřely prostor pro řadu vyhocených diskusí nejen na stránkách ženského tisku. Zabývají se jednak jeho názory na problematiku kriminalizace interrupce a s tím souvisejícího problému práva ženy na vlastní tělo, jednak ohlasem, které jejich opakované vyjádření vyvolalo ve veřejném mínění i v jednotlivých frakcích ženského hnutí.

Téma kapitoly Žena – bytost veřejná se uzavírá charakteristikou proměn ženského hnutí, které způsobily pád demokracie v roce 1938 a komunistický převrat v roce 1948. Jak autorky uvádějí, po Mnichovu 1938 musí ženské hnutí reagovat na ponižující výpady vedené proti emancipačním snahám i jeho reprezentativním osobnostem, mimo jiné Františku Plamínkovou, které překryly dosavadní diskuse o demokracii a ženské identitě, ženském hnutí obecně a roli, kterou ženy ve společnosti sehrávají. Jak autorky ukazují, ani ženskému hnutí se nevyhnula snaha vyřizovat si osobní účty a pranýřovat vše, co bylo oporou a personifikací

principů první republiky. Únorové události roku 1948 zastavily veškeré tendence směřující k završení emancipačního procesu v podmínkách demokratické společnosti (s. 231): „Skončil příběh, který začal v polovině 19. století založením první ženské organizace, pokračoval zápasem o prosazení rovného práva na vzdělání, vstup na trh práce a k volební urně, dospěl k zakotvení rovnosti pohlaví v první československé ústavě a k opatrné artikulaci práva ženy rozhodovat o svém těle. Ženské hnutí dospělo od důrazu na spolupráci s muži při prosazování ženských požadavků ke stavu, kdy ženy začaly vystupovat samy za sebe. Nový režim začal emancipaci uskutečňovat shora a bez aktivní účasti těch, jichž se nejvíce týkala.“

Na rozhraní 40. a 50. let 20. století příběh českého feminismu, líčený Marií Bahenskou, Libuší Heczkovou a Danou Musilovou, končí. Otázky po jeho pokračování v éře komunistického Československa jsou sice nejednou naznačeny, zůstávají však nezodpovězeny. Ačkoli autorky zmenšení časového horizontu objasňují v úvodu, nahlíženo touto optikou nám kniha přináší méně, než slibuje její podtitul *České feministické myšlení 19. a 20. století*. Naopak její nezpochybnitelnou a silnou stránkou je po mém soudu zdařilý pokus o propojení teoretických konceptů a konkrétních myšlenkových východisek s praxí uskutečňovanou v reálném životě; tím je dalece překročen rámec, na který bychom mohli usuzovat jen podle názvu knihy. Trio autorek nám na mnoha místech ukazuje nejen obtíže, neúspěchy, nebo naopak příznivé podmínky a dílčí úspěchy českého ženského hnutí, ale i zcela konkrétní rozpory mezi teorií, jakkoli byla dobře nastudována, pochopena a rozvíjena, a skutečným, v podstatě každodenním životem, v němž feministky sváděly svůj zápas.

Při čtení knihy jsem nejednou zažívala pocit dějá vu – jen namátkou: rozvoj charitativní péče v 19. století, osobnosti Marie Riegerové-Palacké a Josefy Náprstkové, Americký klub dam, gymnázium Minerva, konečně i zápas žen za volební právo apod. To všechno jsou témata, jež byla dosavadní odbornou literaturou, nejčastěji v podobě dílčích analytických prací, reflektována. Přínos recenzovaného titulu proto spatřuji v tom, že tyto poměrně dobře známé skutečnosti byly doplněny řadou závažných zjištění a propojeny do souvislého celku. Autorkám se podařilo téma českého feminismu ve vymezeném období a prostoru syntetizovat. Je nahlíženo hned z několika rovnocenných perspektiv, mezi nimiž zaujímají přední místa teoretická východiska českého feminismu, jeho kontextové začlenění do evropského ženského hnutí, typizace ženských rolí ve společnosti (tradičních i postupně nově se prosazujících), jeho politizace a demokratizace. Text knihy je tak tvořen několika rovnocennými paralelními rovinami, v nichž se jednotlivá dílčí témata prostupují a doplňují. Dochází tak k rekonstrukci příběhu, který čtenáře musí oslovit, mimo jiné rovněž individuálními dramaty žen

i mužů, kteří se stali, ať už záměrně, nebo jen mimoděk, jeho hlavními aktéry. Původní záměr konstruovat obraz českého feminismu byl tedy bohatě naplněn, dost možná i překonán vytvořením kvalitativně vyššího dynamického celku.

Velkou předností textu je potom jeho systematicčnost a ukázněnost, solidní teoretické zázemí a úctyhodná pramenná základna. Lze si jen těžko představit, že by jakýkoli zásadní pramen zůstal opomenut. Kniha by rozhodně neměla uniknout pozornosti laické i odborné veřejnosti, neboť je seriózním příspěvkem k dějinám českého ženského hnutí.

Veronika Středová